
ШАМЛЯН К.М.,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології,
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
м.Львів

ЦІННІСНО-ВОЛЬОВИЙ АСПЕКТ ПРОЦЕСУ ТВОРЕННЯ ДОВЕРШЕНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Плекання довершеної особистості як педагогічна технологія потребує конкретизації ідеалу виховання, образу людської довершеності у сучасному суспільстві. Вказується на роль вольової сфери у процесі творення довершеної особистості. Наведено аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей ціннісно-вольової сфери студентської молоді.

Ключові слова: особистість, довершеність, вольові якості, ідеал виховання, цінності, педагогічна технологія.

Формирование совершенной личности как педагогическая технология требует конкретизации идеала воспитания, образа человеческого совершенства в современном обществе. Указывается на роль волевой сферы в процессе создания совершенной личности. Наводится анализ результатов эмпирического исследования особенностей ценностно-волевой сферы студенческой молодежи.

Ключевые слова: личность, совершенство, волевые качества, идеал воспитания, ценности, педагогическая технология

Cultivation of accomplished personality as educational technology, requires specification of the educational ideal, the image of human excellence in modern society. Indicated the role of volitional sphere in the process of accomplished personality creation. The analysis of the results of an empirical study of the value-volitional sphere of students was given.

Key words: personality, perfection, volitional qualities, educational ideal, values, educational technology

Прагнення довершеності у всі часи було могутнім стимулом розвитку і виховання особистості. Значення вольових якостей у цих процесах важко переоцінити. Саме воля забезпечує цілеспрямовану, систематичну, послідовну діяльність особистості з удосконалення своїх якостей, створення власного «Я» відповідно до ідеалізованих уявлень про себе.

Плекання довершеної особистості, як вид діяльності і педагогічна технологія, насамперед, потребує конкретизації мети, самого ідеального образу довершеної людини, що надихав упродовж багатьох століть починаючи з афінської системи виховання, – «калокагатії» як уособлення фізичної і духовної досконалості.

У практичній роботі педагога і психолога проблема мети стає наріжним каменем всієї виховної системи. В якій формі постає кінцевий результат виховного процесу, процесу плекання?

О. Вишневський [2] пропонує системно-ціннісний підхід до визначення змісту процесу виховання і розвитку. Саме цінності через культуру, традиції, філософію, релігію вказують на основний вектор зусиль, формують виховний ідеал, дають відповіді на фундаментальні запитання: на що орієнтується молодь – на добро чи зло, на віру у духовні чи матеріальні блага, на культ сили чи культ духу? Система цінностей, яка повинна забезпечити гармонію поведінки дитини, впливає із природної структури людського суспільства, що послідовно включає: людину – родину – громаду – націю (батьківщину) – все людство. Запропонований Кодекс цінностей виховання і розвитку містить абсолютні вічні цінності, національні, громадянські, сімейні, валео-екологічні цінності, цінності особистого життя.

Для нашого дослідження особливий інтерес мають цінності особистого життя, або цінності розвитку, які здебільшого опредмечуються у формі людських якостей душі: цінності жит-

тєспрямованості й мотивації життєдіяльності, цінності усвідомлення її змісту, мети й процесу діяльності (розумові здатності людини), цінності, репрезентовані індивідуальними якостями суб'єкта діяльності, цінності реалізації діяльності (комплекс вольових якостей людини – воля, самодисципліна і самоконтроль, самостійність, рішучість, мужність тощо).

Цей Кодекс за умов його удосконалення, на думку автора, може стати основою для розробки програм сучасного українського виховання.

Аналізуючи мету виховання як соціально-психологічний феномен, П. Підкасистий [8], навпаки, відстоює її загальний характер, який дозволяв би зберігати у границях, окреслених культурою, безмежну варіативність індивідуального розвитку.

«Ідеальна» мета недосяжна і має лише зовнішні контури, позбавлені конкретних характеристик, тому що динамічними є обставини життя, в яких розгортається досягнення цілі, а це означає, що динамічною є і сама ціль.

Автор формулює мету виховання так: «особистість, здатна будувати Життя, гідне Людини» [8, с. 396]. Головне, щоб життя у суспільстві було осмисленим для людини. Особистість повинна самостійно вибудовувати своє життя, нести за неї відповідальність, вибудовувати стратегію життя у відповідності із своїми уявленнями про щасливе і добре життя. Особистість повинна уміти бути автором своєї історії, особистої долі – без нарікання на злу волю, на адресу сім'ї, школи, правителів. Роль педагога у такому випадку полягає у навчанні дитини здійснювати свідомий вільний вибір, який відповідає основам достойного життя, за яким у подальшому вона повинна нести відповідальність.

У зв'язку з цим виникає питання, що сьогодні вважати життям, гідним Людини, точніше, гідним Довершеної Людини? Які зразки гідного життя, що стали б відправною точкою для фор-

мулювання чіткого і ясного образу довершеності, пропонує нам сучасність? І яким чином «гармонійно» поєднати ідеальні романтичні уявлення про довершену особистість з явно недовершеними реаліями соціально-економічного життя, з якими ця особистість неминуче стикнеться, з його пропагандою «легкого життя», досить сумнівних еталонів поведінки і далеких від духовності способів досягнення успіху та особистого благополуччя.

Розпливчастість позиції стосовно ідеалу виховання пояснюється відсутністю чітких моральних орієнтирів, зумовлених соціальними трансформаціями, що не припиняються у нашому суспільстві. Складні умови, в яких опиняється наша молодь, туманні перспективи у майбутньому спонукають нас звернутися до проблеми виховання характеру.

Ми вважаємо, що саме сильний характер і воля сьогодні є обов'язковою складовою довершеної особистості. У виховній роботі слід зосередитися на тому, щоб допомогти людині ставати самостійною, цілеспрямованою, з чітким усвідомленням своїх прагнень, приймати рішення і нести за них відповідальність, такою, яка б могла вистояти у конкурентному середовищі і не втратити людяність, чесність і порядність. Розвиток вольової сфери невід'ємно пов'язаний з моральним обличчям людини, передбачає стійку систему цінностей та мотивів поведінки.

Сильний вольовий характер стає основою, на якій особистість творить свою довершеність, і у цьому виявляється весь духовний світ людини, її моральність, воля, інтелект і почуття, спрямовані на найповнішу реалізацію людини як особистості. Процес творення себе вимагає, по-перше, активного усвідомлення особистістю власного «Я», своїх прагнень і життєвого досвіду, визначення своїх сильних і слабких рис, глибокого усвідомлення смислу особистісних перетворень; по-друге, здійснення конкретної діяльності із самовдосконалення.

Ще Аристотель, який стояв у витоків вчення про волю, вважав, що саме по собі знання і здібність до розмірковування не володіють спонукальною силою: « ... не знание, а другая сила вызывает действие, согласное знанию» [1, с. 442].

Тільки докладаючи вольові зусилля, кожного дня твердо слідуючи програмі саморозвитку, людина здатна змінити себе і здобути успіх на шляху досягнення вершин досконалості.

Психологічні дослідження вольової сфери особистості, її місця у системі цінностей сучасної молоді необхідні для науково обґрунтованого вибору методів і прийомів сучасних технологій виховання.

Найбільш послідовно тему волі і вольових якостей особистості у вітчизняній психології відстоював В. Селіванов. Він вважав, що воля входить у структуру характеру в якості одного з головних його компонентів. Вольові властивості особистості, які формуються в єдності з іншими, характеризують досягнутий особистістю рівень свідомої саморегуляції своєї поведінки та діяльності.

Вольові якості особистості автор визначає через поняття «здібності» та «уміння», наприклад: витримка – це здібність та уміння свідомо загальмовувати імпульси які заважають здійсненню мети [10, с.138], ініціативність – це здібність та уміння за власним почином здійснювати дії та вчинки [10, с. 135]. Такий погляд дозволяє перевести вивчення вольових якостей у площину здібностей людини і досягнутих нею умінь у відповідній активності, що дуже важливо для визначення змісту та методів педагогічної роботи.

Метою емпіричного дослідження, яке ми провели серед студентської молоді нашого міста, було вивчення структури цінностей стосовно особистості і визначення того, яке значення надають молоді люди вольовим якостям, і як оцінюють їх розвиток у себе.

На першому етапі слід було визначити перелік особистісних якостей

для оцінки, частина з яких відноситься до вольової сфери. Труднощі у виділенні окремих якостей вольової сфери були пов'язані з тим, що вольові якості особистості об'єднують досить різні за своєю природою та нейродинамічною базою властивості, іноді, навіть протилежні, наприклад, - терплячість і рішучість. Тому, не дивно, що стосовно змісту, кількості та класифікації вольових властивостей особистості серед психологів є суттєві розбіжності.

У підручнику «Загальна психологія» вольові якості особистості визначають «як відносно незалежні від конкретної ситуації риси особистості, що засвідчують рівень свідомої саморегуляції поведінки» [7, с. 359].

В. Іванников [3] вказує на предметність волі, яка полягає у тому, що воля не є абстрактною загальною здібністю людини, незалежною від її життя та діяльності, проте є конкретним проявом здібності людини у конкретній предметній діяльності.

Відомий дослідник у галузі психології спорту А. Пуні [9] вважав, що та чи інша система вольових якостей визначається стійкими, об'єктивними умовами конкретного виду діяльності. Ці умови детермінують, насамперед, провідні вольові якості, з розвитком яких пов'язаний успіх подолання перешкод, типових для даного виду діяльності, а також вольові якості, які підкріплюють, підтримують провідні. В експериментальних дослідженнях була виявлена ієрархія вольових якостей спортсменів різних видів спорту. Наприклад, для бігунів на короткі дистанції найважливішими є наполегливість та упертість, потім – витримка і самовладання; для стрибунів-лижників ієрархія така: сміливість та рішучість, витримка та самовладання, наполегливість та упертість. Якістю, яка поєднала усі ці якості в єдину систему є цілеспрямованість, яка визначається системою життєвих цілей і мотивів людини.

Попарне об'єднання вольових якостей (рішучість та сміливість, напо-

легливість та упертість, самостійність та ініціативність, витримка та самовладання – окрім цілеспрямованості) відповідає уявленням вченого про те, що у цілісних вольових проявах особистості вольові якості функціонують не ізольовано одне від одного, а у взаємному зв'язку. Сукупність вольових якостей слід розглядати як рухливу динамічну систему, ланки якої можуть по-різному співвідноситися, зв'язуватися між собою.

В. Калін [6] пропонує інший підхід до класифікації вольових якостей, розглядаючи проблему волі, насамперед, з точки зору функцій вольової регуляції, а не предметних аспектів вольової поведінки. Відповідно він виділяє базальні (первинні) та системні (вторинні) вольові якості. До базальних належать енергійність, терплячість, витримка та сміливість. В міру накопичення життєвого досвіду базальні вольові якості поступово «обростають» знаннями та уміннями, необхідними для того, щоб здійснити вольову регуляцію різними способами, що дозволяють компенсувати недостатній розвиток деяких базальних якостей. Системні вольові якості, такі як наполегливість, дисциплінованість, самостійність, цілеспрямованість, ініціативність, організованість, - містять у собі прояви не тільки власне вольової сфери, а й інших сторін психіки. На думку автора, у цих якостях найбільше виражена особистісна саморегуляція діяльності.

Класифікацію Е. Ільїна [4] становлять два класи вольових якостей: власне вольові якості («прості») і морально-вольові («складні»). У свою чергу «прості» вольові якості автор поділяє на дві групи. Першу характеризують цілеспрямованість, тривалість утримання спонук, вольового зусилля (терплячість, упертість, наполегливість), другу – самовладання (сміливість, витримка, рішучість).

До «складних», морально-вольових якостей, які найчастіше визначають реальну вольову поведінку людини,

належать самостійність та ініціативність, дисциплінованість та організованість, сумління, героїзм та мужність, принциповість, самовідданість.

Як ми бачимо, у вітчизняних джерелах набори вольових якостей, що пропонують різні автори, досить широкі. Найчастіше вказують на такі якості як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, витримка, самостійність, сміливість, стійкість, самовладання та ініціативність. Більшість з них ми вибрали для оцінки; окрім того у список для оцінки ми помістили якості особистості, які, на наш погляд, найкраще відображають структуру ціннісно-мотиваційної сфери наших студентів – всього у списку 12 якостей, половина з яких характеризують волю.

Методика опитування полягала у тому, щоб проранжувати за 12-бальною шкалою важливість для людини наступних якостей особистості (12 – найважливіша, 1 бал – найменш важлива): дисциплінованість, життєрадісність, доброта, наполегливість, сміливість, чесність, творчість, самостійність, витримка (самовладання), цілеспрямованість, комунікабельність, прагматизм.

В емпіричному дослідженні взяли участь 65 чоловік: студенти старших курсів різних спеціальностей Львівського національного університету імені Івана Франка і Національного лісотехнічного університету України.

Результати статистичної обробки даних, показали, що у цілому по групі досліджуваних найбільше цінуються такі якості (у дужках наводяться середні значення за 12-бальною шкалою) – доброта (8,91), за нею з мінімальним відривом чесність (8,89), цілеспрямованість (7,79), самостійність (7,49). Залишається загадкою, чому такі якості як прагматизм, творчість, витримка і комунікабельність отримали найменші бали зі всіх якостей – відповідно 2,52; 4,75; 5,41; 5,69.

Показники описової статистики свідчать про те, що найбільша частота моди характеризує оцінки прагматиз-

му – 55% опитаних оцінили цю якість в один бал. Значна кількість досліджуваних чесності і доброти далі по 12 балів (відповідно 29% і 26%). Стосовно інших якостей частота моди не так яскраво виражена.

Опитування також виявило відмінності в результатах ранжування між хлопцями і дівчатами. «Чоловіча» ієрархія властивостей виглядає так: насамперед, це – чесність, потім з великим відривом самостійність, цілеспрямованість, доброта, наполегливість, дисциплінованість, сміливість, життєрадісність тощо. У «жіночому» списку доброта пересувається на перше місце, потім – чесність, цілеспрямованість, на четверте місце «піднімається» життєрадісність, потім самостійність, наполегливість, дисциплінованість, сміливість і т. д.

Порівняльний аналіз за допомогою t-критерія Стюдента показав великі розбіжності в оцінках хлопців і дівчат стосовно деяких особистісних якостей. Студентки-дівчата (незалежно від спеціальності) значно вище ніж хлопці цінують доброту, життєрадісність та творчість, хлопці значно вище оцінюють наполегливість і прагматизм. Отже оціночні профілі дівчат більш гуманні, емоційні, що відповідає самій природі жінки, її призначенню (жінка-Берегиня, жінка-Муза). Оцінки хлопців засвідчили більшу вимогливість, раціональність і навіть жорсткість стосовно ідеалу людини.

Зупинимось детальніше на оцінках власне вольових якостей. У цілому середні значення оцінок всіх запропонованих вольових якостей (окрім витримки) вище шести балів. Депо більшого значення розвитку волі надають хлопці: середньозважена оцінка важливості вольової сфери – 6,9 для хлопців і 6,5 для дівчат. Серед вольових якостей найбільш важливими є ті, які В. Калін називав вторинними, в яких яскраво виявляється особистісна регуляція поведінки: цілеспрямованість, самостійність, наполегливість, дисциплінованість. При чому, у дівчат

на першому місці – цілеспрямованість, у хлопців – самостійність.

Базальні вольові якості – сміливість і витримка, самовладання – отримали помітно нижчі оцінки в обох групах. Цей результат виявився для нас несподіваним, по-перше, тому, що ці якості в деякій мірі є протилежними за своєю природою і нейродинамічною основою; по-друге, сміливість, яка є невід’ємною характеристикою, іноді навіть синонімом молодості, поступається більш «дорослим» раціональним властивостям. І у загальному списку властивостей сміливість витісняється на восьму, а витримка і самовладання – на десяту позицію; у ранжуванні хлопців сміливість за рахунок життєрадісності піднімається на сьому позицію, а такі суто чоловічі якості, як витримка і самовладання, так і залишаються на десятій позиції.

Студентам спеціальності «Психологія управління» поруч з властивостями ідеальної людини було запропоновано за цією ж методикою оцінити якості ефективного менеджера. Профіль ефективного менеджера виявився наступним (властивості подаються у порядку спадання важливості, у дужках – середні значення по підгрупі досліджуваних): цілеспрямованість (9,37), самостійність (8,00), наполегливість (7,87), комунікабельність (7,62), витримка (7,31), сміливість (6,94), дисциплінованість (6,63), творчість (6,19), доброта (5,75), чесність (5,00), життєрадісність (3,69), прагматизм (3,62). Як ми бачимо, всі вольові якості разом з комунікабельністю знаходяться попереду списку, витіснив доброту, чесність, життєрадісність, прагматизм. Цікаво, що в цій підгрупі саме чесність і доброту студенти вважали першими найважливішими якостями сучасної людини.

Порівняльний аналіз за допомогою t-критерія Стьюдента засвідчив статистично значущі відмінності між оцінками ідеального Я і оцінками ефективного менеджера за такими властивостями: найбільші розбіжності

для чесності і життєрадісності, потім по доброті і цілеспрямованості. Отже, образ ефективного менеджера різко відрізняється від образу ідеальної людини, він жорсткий, цілеспрямований, комунікабельний, винахідливий і не схильний перейматися питаннями чесності і гуманності.

Досліджувані також були опитані за методикою Н. Стамбулової, яка оцінює рівень розвитку таких вольових якостей: I – цілеспрямованість, II – сміливість та рішучість, III – наполегливість та упертість, IV – ініціативність та самостійність, V – самовладання та витримка. Для кожної властивості визначалися два параметри: вираженість і генералізованість. Перший параметр діагностує наявність і стійкість прояву основних ознак вольової якості, другий – універсальність якості, тобто широта її прояву у різних життєвих ситуаціях та видах діяльності.

Результати тестування засвідчили, що зі всіх вольових властивостей найбільш розвинутими у всіх респондентів є, по-перше, цілеспрямованість, по-друге, – наполегливість. Стосовно інших шкал методики – виявлено помітні відмінності у результатах тестування хлопців та дівчат. У групі хлопців після цілеспрямованості та наполегливості, третє місце посідає самовладання, потім сміливість і на останньому місці – ініціативність. Для дівчат характерна зворотна картина: ініціативність – сміливість – самовладання.

Отже, і в разі діагностики рівня розвитку вольової сфери, і в оцінках важливості вольових якостей, перші позиції займають системні вольові якості, як належать до зрілого особистісного рівня психічної саморегуляції. Показники по тестових шкалах сміливості і самовладання дещо вище у хлопців, проте у загальній картині розвитку вольової сфери ці якості витісняються на останні позиції, що узгоджується з результатами ранжування цінностей.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, ми можемо зробити

висновок, який обнадіює: в системі цінностей нашої молоді переважають ідеали чесності і доброти. Великого значення серед якостей «еталонної» людини мають вольові якості, особливо ті, які залежать від систематичної роботи над собою. Дещо насторожує недооцінка нашими студентами такого важливого ресурсу особистості

(який, на наш погляд, є невід'ємною умовою досягнення довершеності) як творчість. Проведене дослідження показало, що при обґрунтуванні сучасних педагогічних технологій, визначенні мети виховання слід вивчати великий духовний потенціал нашої молоді, яка незважаючи на труднощі, не втратила віру в істинні цінності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристотель. О душе // Сочинения в 4-х томах. Т.1. – М.: Мысль, 1976. – 550с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. – К.: Знання, 2008. – 556 с.
3. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции. – М.: МГУ, 1991. – 142 с.
4. Ильин Е. П. Психология воли. 2-е изд. – СПб: Питер, 2011. – 368 с.
5. Ильин Е. П. Психология индивидуальных различий. – СПб: Питер, 2004. – 701 с.
6. Калинин В. К. Классификация волевых качеств // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности. – Симферополь, 1983. – 215 с.
7. Партико Т. Б. Загальна психологія: підручник для студ. вищ. навч. закл. / Т. Б. Партико. – К.: «Ін Юре», 2008. – 416 с.
8. Педагогика. Учебное пособие / Под ред. П. И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 640 с.
9. Пуни А. Ц. Психологические основы волевой подготовки в спорте. – М.: Физкультура и спорт, 1977. – 96 с.
10. Селиванов В. И. Избранные психологические произведения: воля, её развитие и воспитание. – Рязань: Изд. Рязанского гос. пед. Института, 1992. – 572 с.